

De geheimen van
lijstrestauratie

openingpagina en boven
© Foto: Alexis Toureau.
Atelier du Bois Doré.

“Om het even welk object wordt een kunstwerk, eens het van een lijst voorzien is”, zei de Franse schrijver en muzikant Boris Vian in 1954. Hoe gek het ook klinkt, er zit een waarheid in deze stelling, want hoe de kleren de man maken, zo maakt ook de lijst het kunstwerk. Onze musea hangen vol met parels van lijsten, die net als de schilderijen die ze bevatten, na enkele decennia een opknopbeurt kunnen gebruiken. De schilderijen gaan naar een schilderijrestaurator, maar de lijsten worden toevertrouwd aan de lijstrestaurator. Een handjevol vakmensen zijn de hoeders van dit oude ambacht. COLLECT ging bij hen op bezoek.

TEKST: ELENA LOMBARDO

Veel lijstrestaurators telt België en Nederland niet. Dit unieke beroep vereist concentratie, oog voor detail, en bovenal oefening. De kennis over het vakmanschap wordt in stand gehouden door een selecte groep en wie het beroep graag leert, klopt na een algemene opleiding tot restaurator of meubelma-

“Het restaureren van lijsten gebeurt op authentieke eeuwenoude wijze.”

FRANK VAN KEMPEN

ker het best aan bij een lijstenatelier. “De wereld van lijstrestauratie is zeer klein. Ik beschik over een grote collectie historische mallen, die van generatie op generatie werd doorgegeven. Zonder deze mallen kan je geen atelier beginnen, je moet ze dus erven”, vertelt Sander van Boekel. Hij nam zo’n tien jaar geleden het bedrijf Boselie over, waar hij als werknemer de kneepjes van het vak leerde. Het ambacht van een lijstrestaurator kan je namelijk niet op de schoolbanken leren. Van Boekel werd opgeleid als meubelmaker en kwam uiteindelijk in dit vak terecht. “Lijstrestaurator word je als je intern de kans krijgt om veel te doen en te leren. In Nederland bestaat de

opleiding voor inlijster, maar wij maken lijsten op ambachtelijke wijze. Slechts enkele mensen in ons land weten een identieke replica van een 17e-eeuwse lijst te maken of kunnen een origineel exemplaar restaureren en opnieuw voorzien van in hout gesculpteerde ornamenten en traditionele verguldningen.”

Kleine wereld

De ambachtelijke restauratieateliers in Nederland en België die tevens historische replica’s produceren kan je op twee handen tellen. Een van deze ateliers, Maison Van Thienen, vind je in het zuiden van Brussel. Directeur Vincent Vercheval vertelt: “Ons bedrijf, dat werd opgericht in 1880, is het oudste atelier van België. Het is een familiebedrijf dat van zoon op zoon werd doorgegeven. Zelf leerde ik het beroep bij Charles Van Thienen. Toen ik het bedrijf overnam in 1986, bleef het atelier bestaan, waardoor niet enkel de apparatuur en mallen, maar ook de werknemers en de kennis behouden bleven.” In Amstelveen bevindt zich Gehring/Heijdenrijk, opgericht in 1845 en dus eveneens een van de oudste ateliers in onze landen. “Met negen medewerkers is ons bedrijf best wel groot,” vertelt Frank van Kempen. “Veel van onze medewerkers hebben een opleiding als meubelmaker genoten. De eigenlijke opleiding tot lijstenmaker of -restaurator krijgen ze in het bedrijf. Op die manier wordt de interne kennis doorgegeven aan de nieuwe generatie en houdt het bedrijf stand.” Vele verzamelaars, musea, instituten en handelaren doen een beroep op de deskundigheid van de restauratoren, en een blik op de klantenbestanden van de verschillende ateliers

“Lijstrestaurator word je niet in twee jaar tijd. Het vergt oefening en ervaring.” VÉRONIQUE LECOMTE

toont het belang van het beroep. Frank van Kempen: “Onze klanten zijn voornamelijk particuliere verzamelaars en kunsthandelaren met name in Nederland en België (o.a. Kunsthandel A.H. Bies, Douwes Fine Art, Ivo Bouwman, Francis Maere of Raf Van Severen). Verder werken we ook voor diverse musea als het Frans Hals Museum of het Museum Dordrecht”. Ook Boselie van Boekel in 's-Hertogenbosch krijgt naast particulieren ook openbare collecties over de vloer: “Vorig jaar mochten we de lijst voor ‘De Collse Watermolen’ van Vincent van Gogh restaureren voor Het Noordbrabants Museum (Den Bosch). Daarnaast verzorgen we de vele collecties van de gemeentes in de buurt.” Instituten en handela-

links
Het opleggen van bladgoud behoort tot het takenpakket van de lijstrestaurator. Het bladgoud dat restauratoren aanbrengen bevat tussen 21,5 en 23 karaat. © Foto: Alexis Toureau. Atelier du Bois Doré.

ren durven ook weleens de grens over te gaan, op zoek naar het geschikte restauratieatelier voor de opdracht. Sommigen komen in Parijs terecht, bij het Atelier du Bois Doré van Véronique Lecomte. "Verschillende Belgische handelaren, zoals Berko Fine Paintings, brengen hun werk naar ons atelier in Parijs, dat in de jaren '70 door mijn vader werd

gesticht. Het atelier geniet naamsbekendheid. Onze klanten komen daarom niet enkel uit eigen land, maar ook uit België of andere landen in Europa en zelfs wereldwijd. We restaureren lijsten, maar klanten komen voornamelijk naar ons voor de replica's in niet gangbare formaten. Dat kan gaan van kleine miniatuurstukken tot reuzelijsten voor kastelen en grote collecties."

Monnikenwerk

"Restaurator word je niet in twee jaar tijd, het vergt veel oefening en zeker ook ervaring," vertelt Lecomte ons. Bepaalde kennis is onmisbaar. Zo komt elke stijlperiode met een nieuw type lijsten. Ook zijn er verschillen tussen de historische scholen uit de verschillende landen. Terwijl een 17e-eeuwse lijst in Frankrijk rijk gedecoreerd werd met vergulde krullen, bladeren en bloemen,

"Je komt zelden of nooit een lijst uit de 18e eeuw of vroeger tegen die zich in perfecte staat bevindt. Zelfs als deze eeuwen in dezelfde familie is gebleven." VINCENT VERCHEVAL

genoot een zwarte kader met sobere gouden rand juist de voorkeur in de Nederlanden. Vincent Vercheval: "Met zoveel verschillende soorten lijsten in omloop, moet de restaurator een brede kennis hebben. Elk nieuw geval vereist een andere aanpak. Daarom moet een restaurator creatief weten te zijn. Het is dan ook heel bevredigend om een onberispelijk eindresultaat te zien, waarbij de ingreep niet meer zichtbaar is en de lijs terug bestand is tegen de tand des tijds". Van Boekel voegt hier aan toe: "De restaurator moet ook geduldig zijn en een vaste hand hebben. Kennis, kunde en liefde voor het ambacht zijn een must!"

Tand des tijds

Wanneer een lijst in het atelier van de restaurator aankomt, start een heel proces, waarbij men het stuk eerst grondig analyseert en mogelijke ingrepen aan de klant voorstelt. Sommige exemplaren vragen slechts om een reiniging, maar dikwijls ontbreken er stukken of ornamenten en is de patine vervaagd of het bladgoud verdwenen. "Het grootste probleem is verval. De lijsten drogen uit en de stukken die met dierlijke lijm zijn gemaakt komen los. Ook zijn er vochtproblemen of krijgt een lijst wel eens een stootje tijdens een verhuizing. We kunnen deze exemplaren dan injecteren met lijm en consolideren, ontbrekende stukken aanvullen of aanzuiveren en opnieuw vergulden," vertelt Sander van Boekel. In het proces hoopt de restaurateur de oorspronkelijke historische staat van de lijst te benaderen. De meeste ambachtelijke ateliers kiezen ervoor om te restaureren met de oude ambachtstechnieken. Een vervallen 18e-eeuwse lijst in palissanderhout wordt zo voorzien van nieuwe handgesculpteerde ornamenten in

palissanderhout, een lak op basis van alcohol en een vergulding in dezelfde techniek als in de 18e eeuw. "Het belangrijkste is om trouw te blijven aan de historische periode en technieken van een lijst", klinkt het bij de restauratoren. Maar valt elke lijst te redden van de tand des tijds? "Sommige lijsten zijn het helaas niet waard om gerestaureerd te worden. Het kan dat de kosten zo hoog oplopen dat het budget de eigenlijke waarde van het stuk overstijgt. In dit geval stellen we voor om een replica te laten maken of hem te vervangen door een soortgelijke lijst", vertelt Véronique Lecomte. Vincent Vercheval staat haar hierin bij: "Lijsten kunnen echter ook een emotionele waarde hebben. Zo kan het dat we familiestukken op verzoek van de klant toch restaureren." Uiteindelijk moet de historische waarde van de lijst steeds in acht genomen worden. "Wanneer een kunstwerk voorzien is van de oorspronkelijke lijst, is het belangrijk dat we deze proberen te restaureren", weet Van Kempen te verzekeren. Dit is ook de filosofie van Sander van Boekel. "Ik geloof er heilig in dat we de geschiedenis voorop moeten

"Het is belangrijk voor de uitstraling van de lijst dat je werkt met de originele materialen uit de tijd. De echte liefhebber wil een passende lijst voor zijn schilderij."

SANDER VAN BOEKEL

stellen. Als restauratie te duur uitvalt, dan kunnen we altijd proberen om de lijst te conserveren en verval tegen te gaan.”

3D-printing

En hoe zit het dan met de toekomst van lijstrestauratie? Heeft de technologische vooruitgang een invloed op het beroep? Lijsten geprint met een 3D-printer zien de restauratoren nog niet meteen op de markt verschijnen, maar toch houden ze deze deur graag open. “Wie weet zal een nieuwe generatie zich hierin begeven. In elk beroep is een evolutie gezond, maar het is wel belangrijk dat men de traditie met de nieuwe technieken verenigt,” vertelt Vincent Vercheval. Hij wordt hierin bijgestaan door zijn collega-restauratoren. Zo bemerkt Sander van Boekel dat “je mooie mallen

zou kunnen maken met 3D-printing. Al is het niet renderend om een programma te schrijven voor slechts één lijst.” 3D-printing is dus nog niet aan de orde, maar de technologische vooruitgang kan wel het restauratieproces vergemakkelijken. Zo houdt het restauratieatelier van het Rijks-

“Lijst en schilderij vormen een hechte eenheid, daarom is lijrestauratie onlosmakelijk verbonden met schilderijrestauratie.”

TESS GRAAFLAND

museum zich naast restauratieactiviteiten ook bezig met onderzoek. Tess Graafland, junior-lijstenrestaurator van het Rijksmuseum verduidelijkt: “Het Rijksmuseum is een groot wetenschappelijk kennisinstituut en biedt veel mogelijkheden voor kunsthistorisch en materiaaltechnisch onderzoek. In het atelier van het museum werken we met het principe van reversibiliteit. Hierbij streven we naar omkeerbaarheid van ingrepen en het ongedaan kunnen maken van toevoegingen. Zo werken we bijvoorbeeld met synthetische materialen of papiermaché om ornamenten te maken. Als restaurator wil je namelijk dat jouw toevoeging te onderscheiden valt van het origineel.” De wetenschappelijke vooruitgang is voelbaar in het Rijksmuseum. Tess Graafland onderzoekt het gebruik van lasertechnologie voor de verwijdering van bronsverf overschilderingen op olieverguldungen. “Bronsverf overschilderingen zijn een veel voorkomende schade op lijsten, gerelateerd aan vroegere behandelingen uit de 20e eeuw. Eigenlijk zijn dit messingdeeltjes gemengd in een bindmiddel die oxideren in de loop van de tijd, waardoor de overschilderingen als

donkere groene en bruine verkleuringen zichtbaar zijn. Het is bijzonder moeilijk om deze overschilderingen te verwijderen, omdat het bindmiddel van de bronsverf vaak overeenkomt met die van de olieverguldung eronder. Wanneer de bronsverf dan met oplosmiddelen wordt verwijderd, kan het zijn dat de onderliggende verguldung mee wordt genomen. Daarom onderzoek ik momenteel of we de bronslaag met laser kunnen verwijderen.”

“L’artisanat revient enfin”

Met een selecte groep ambachtslieden, die alle kennis in handen heeft en geen specifieke opleiding om het beroep op de schoolbanken te leren, is er dan nog toekomst voor het beroep van lijstenrestaurator? “Een tiental jaar terug sloten verschillende ambachtelijke ateliers in Parijs de deuren”, bemerkt Véronique Lecomte, “hierdoor ging ervaring, kennis en passie verloren. Maar gelukkig zie je in de recente jaren dat meer stagiairs zich aanmelden bij gerenommeerde ateliers om het beroep te leren. Zo komt er zeker een nieuwe generatie die de kneepjes van het vak rechtstreeks van de ervaren meesters leert. L’artisanat revient enfin!” Ook Sander van Boekel ziet de toekomst met vertrouwen tegemoet: “Het is belangrijk als restaurator om kennis over te kunnen dragen en mensen enthousiast te maken voor dit prachtige, unieke vak. Wij hebben kennis van geheime recepten en weinig gebruikte materialen. Deze kennis vind je niet in boeken, daarom is het belangrijk dat de kennis bewaard blijft voor de toekomst. Het is fantastisch om ons geheimzinnige ambacht te delen met een nieuwe generatie!”

Meer weten

Surfen
Atelier du Bois Doré, Parijs
www.bois-dore.fr
Boselie van Boekel,
’s Hertogenbosch
www.boselie.com
Gehring & Heijdenrijk, Amstelveen
www.gehringheijdenrijk.nl
Maison Van Thienen, Brussel
www.van-thienen.be
Rijksmuseum, Amsterdam
www.rijksmuseum.nl

boven
© Foto: Boselie van Boekel.

rechts
Restauratie van een spiegel in Franse régence-stijl. Midden 18e eeuw.
© Foto: Van Thienen.

rechterpagina
© Foto: Van Thienen.